

Мајор РАДОМИР БУРАШИЛОВИЋ

ПРОУЧАВАЊЕ МОРАЛНОГ ФАКТОРА

Познато је да се ратови не добијају само техником, без обзира на то што се техника све више развија. Напротив, савремени рат тражи од бораца и старешина утолико већа морална напрезања уколико се техника више развија. Већ је очигледно да би учесници у евентуалном будућем рату, у коме би била примењена и средства за масовно уништавање, били изложени далеко већим и тежим моралним искушењима него икада раније.

Важност морала уочили су и у својим делима увек истицали и велике војсковође и војни мислиоци још од најстаријих времена. Тако је, на пример, Сун Цу Ву у својој књизи „Вештина ратовања“¹⁾ на једном месту рекао: „Ратном вештином владају пет сталних фактора које треба узети у обзир при нашим разматрањима ако желимо да оценимо услове за вођење рата. Тих пет фактора су: Морални закон, Небо, Земља, Командант, Метода и Дисциплина“. Дакле, овај стари мислилац на прво место ставља *Морални закон*.

Други познати војни писац, Вегеције, у своме делу „Расправа о војној вештини“, читау дванаесту главу под насловом „Потреба да се пре боја испита морално расположење трупа“²⁾ посвећује моралном фактору. Наполеон је, такође, придавао огромну важност моралу. То се види из његове познате поставке: „Однос важности морала према важности материјала износи три према један“, са којом се касније сложио и маршал Фош.

И Жомини је врло често разматрао значај и утицај морала. Он, на пример, каже: „Искуство је ипак показало да маса храбрих људи, наоружаних до зуба, још не значи добру војску нити претставља одбрану нације“... „дејства физичких снага сасвим се спајају са дејствима моралних...“... „не може се ... ниједна победа, бар донекле, објаснити, у погледу дејства, ако се не узму у обзир морални утисци“... „... моралне величине спадају међу најважније елементе у рату“³⁾.

Једном приликом друг Тито је рекао: „Наше искуство треба у нашим војним школама и академијама да буде узето као основ, а из

¹⁾ Издање „Мале војне библиотеке“, ВИЗ „Војно дело“.

²⁾ Издање „Мале војне библиотеке“, ВИЗ „Војно дело“.

³⁾ „Преглед ратне вештине“, издање „Војне библиотеке“, ВИЗ „Војно дело“.

њега у првом реду питање морала и схватања“. Међутим, и он и остали наши руководиоци су и у току рата и после рата водили рачуна о моралу и његовом значају. Наиме, морал је био један од главних фактора не само када је почео НОР, него и касније, током целог рата, иако се материјална ситуација поправљала из дана у дан.

У ратној историји има мноштво примера из којих се може видети како је бројно слабија, али морално надмоћнија војска односила победе. Између њих навешћу само два нама најближа и најочигледнија примера. Командант I српске армије, генерал Живојин Мишић, у чувеној Колубарској бици 1914 године, правилно је уочио морално стање и његов значај за обе противничке стране. Приликом процене ситуације на бојишту, он је моралу дао превагу над свим осталим борбеним елементима и донео одлуку да одмах пређе у напад. А да није тако поступио, несумњиво је да би га остали елементи навели да пређе у одбрану, да најпре среди јединице, попуни артиљерију муницијом, да би још више исцрпио већ начетог непријатеља, па тек онда да крене у противофанзиву. Уосталом, тада су сви у Врховној команди тако мислили, али, срећом, нису били против његове одлуке. А зашто је могао донети овакву одлуку? Приликом додира са војницима Мишић је одмах уочио да је најважније повратити морал војске који је био озбиљно пао. Јединице су већ помало потсећале на руљу, поштовања старијих скоро није било, чак ни њега самог војници нису поздрављали; дезертера је било сваким даном све више и више — једном речи, дух и воља за отпором били су сасвим незнатни. Прећи у одбрану у таквој ситуацији значило је ићи у сусрет катастрофи. Као одличан психолог Мишић је добро уочио не само то, него истовремено и пољуљани морал непријатеља, као и сјајну прилику која се пружала српској војсци да тај тренутак моралне кризе претвори у пораз непријатеља. Зато је и имао смелости да донесе одлуку за противофанзиву и тиме опет пробуди поверење српског војника и уздигне његов морал до мере која само може бити достојна дивљења.

Друга битка коју је наш народ водио 28 година после Колубарске, а која је, такође, задивила војнике широм света својом генијалношћу и смелошћу била је Битка на Неретви. Ко би могао оспорити да одлука није првенствено донета на основу правилне процене морала, јер прећи Неретву једним делом снага, а затим се поново вратити на полазну обалу, порушити за собом мостове и бити сигуран да ће се река поново савладати — значило је апсолутну веру у морал. Притом је карактеристично то да је ову битку водила војска баш тако високог морала и баш за морал, јер није смела пропустити да пропадне 4.000 рањеника, чији би губитак — осим неиспуњења човечанских обавеза — свакако неповољно утицао на дух бораца и наших снага у целини.

Износећи ових неколико мисли и историских примера имао сам намеру да укажем не само на важност изучавања морала, већ и на потребу да се моралу при извођењу наставе да бар равноправно место у односу на остале факторе борбене моћи, који се међусобно, и са самим моралом, стално преплићу и утичу једни на друге.

Зато циљ мирнодопске наставе свакако треба да буде и у томе да се команданти свих степена обуче како ће најцелисходније командовати и руководити јединицама у рату. Између осталих особина које се наставом код њих морају развити јесте и способност да тачно и брзо сагледавају и цене ситуацију. А како је морал један од основних елемената ситуације, јасно је да се у свакој прилици мора узимати у обзир и његов утицај на целокупну ситуацију, исто онако као и утицај осталих њених елемената (обостраних снага, наоружања, земљишта, времена, итд.).

Код нас су чињени многи покушаји да се моралу и у мирнодопској настави да одговарајуће место. Тако се, на пример, при решавању тактичких задатака у њиховим претпоставкама „монтирао“ и морални фактор, тако да је онај који решава задатак, поред свих осталих елемената ситуације, имао да цени и морални фактор, па тек онда да донесе одлуку. Међутим, по свему судећи, овакав начин процене морала није могао дати жељене резултате, јер се обично сводио на извештај број мање-више општих и устаљених формулација и закључака. Наиме, морално-политичко стање сопствених и противничких снага најчешће је само регистровано у оно неколико датих података, на основу којих су се доносили углавном формални закључци. А ти закључци о моралу обично су имали мали или никакав утицај на решење, или су се лоша тактичка решења оправдавала утицајем баш тога моралног фактора.

Несумњиво је да су овакви стереотипни закључци из процене морала претстављали једну од основних слабости оваквог начина обуке старешина, од којих ћу навести само неке. Тако, на пример, није редак случај да у тактичким задацима наилазимо на констатацију да сопствене, односно непријатељске јединице (старешине) имају или немају ратног искуства и да се на основу тога редовно извлачи закључак да ће предност имати онај који има искуства. Међутим, ако се донесе такав закључак, он може бити и погрешан зато што је искуство у том случају потпуно заклонило питање морала или зато што су та два фактора, која се овде морају одвојено посматрати, неоправдано изједначена. Зар би било правилно да се морал Немаца у рату 1941 године против нас цени и упоређује са нашим по томе што су они већ имали скоро две године ратног искуства? Дакле, иако је њихов морал тада био на висини, а искуство далеко веће, то никако не значи да морал оних који још нису имали ратног искуства, или који су тек почели борбу, не може бити и далеко бољи. При решавању задатака обично се сматра да морал агресора није на висини. Не тврдим да ово у крајњој линији није тачно, јер за то у историји ратова има пуно примера, нарочито ако се посматрају оне фазе рата када су агресорови војници сагледали стварност или када их је противник натерао на то. Па ипак, неправилно је доносити такав закључак, поготово у првим данима рата и после великих успеха агресора, што најбоље потврђује искуство са Немцима и њиховим сателитима у току Другог светског рата (Источни фронт). С друге стране, има случајева да се само на основу констатације о

богатим ратним традицијама неке јединице баш тој јединици додељују и најделикатнији задаци. Свакако је правилна тежња да се тако поступи у извесним случајевима, али треба имати у виду да је у историји ратова било случајева који не дозвољавају да се то увек узима као правило. Тако је, на пример, Шумадиска дивизија I позива,⁴⁾ приликом спречавања ширења непријатељског мостобрана код Смедерева 1915 године, као и у току целог повлачења, располагала слабијим моралом иако је дотада претстављала елитну јединицу српске војске. Откуда то? Свакако, отуда што људство ове дивизије није било припремљено да напусти свој крај. Насупрот томе, њихови синови су 1941 године били спремни не само да напусте Шумадију, већ и Србију, и да заједно са припадницима других наших народа формирају Прву пролетерску бригаду. Поред тога, њихов крај је у току целог рата слао нове борце у Босну и у све друге крајеве наше земље. За опште морално стање наших бораца ту је несумњиво било пресудно њихово морално-политичко васпитање.

Из поменутих и сличних примера може се закључити да је морал специфичан фактор који се умногоме разликује од осталих елемената борбене ситуације. Њега је далеко теже сагледати, измерити и оценити, јер је он, као и човек, изложен променама. Он стално осцилира, чак и код армија код којих је, гледајући их у односу на цео рат или један његов већи део, био стално на завидној висини и у сталном успону. Он тражи да се о њему непрестано мисли, да се уочавају његове промене, да се стално негује, да му се све жртвује, јер је он „кључ војног успеха у разумевању људске природе и прилагођавању њене снаге својим тактичким и стратешким циљевима“ (Наполеон). Као што се види, морал је веома сложена појава. Тиме се и може објаснити зашто се проблем морала тешко решава. Јер, ценити морал значи ценити схватање и висину свести и спремности човека да се жртвује за ствар за коју се бори.

Често се тврди да је морал нешто што се не може ценити, јер је он, за разлику, на пример, од земљишта, наводно, немерљива и неопипљива чињеница. Међутим, треба имати у виду да ни процена земљишта није баш тако једноставна. Нема сумње да ће у оцени важности извесних положаја или њихових делова постојати различитих мишљења. За време борби на обалама Колубаре 1914 године војвода Степа је придавао к 250 (Човка) не само тактички но и оперативни значај, иако се многи други нису са тиме слагали. Слично томе се често догађа и приликом процене земљишта од стране слушалаца или учесника на вежбама.

Према наведеном излази да би анализу морала и његов однос према другим умним, физичким и материјалним елементима борбе требало вршити у складу процене тактичке ситуације. Међутим, постоје и таква мишљења да се при решавању тактичких задатака, из методолошких разлога, не би требало задржавати на процени морала као елементу ситуације, већ да треба одредити оквир стања морала

⁴⁾ Добросав Миленковић, „Шумадиска дивизија I позива“, III књига, 1936.

борбеног искуства људства и способности старешина обеју страна. При томе као полазна тачка могла би послужити или једнакост тих фактора на обема странама или надмоћност тих фактора на једној или другој страни. Исто тако, могао би се дати и податак да морал варира у току динамике, пошто је он зависан од осталих умних, физичких и материјалних фактора. По мом мишљењу, за проучавање морала у току мирнодопске наставе било би потребно да се најпре теориски проучава све оно што у рату чини морал и утиче на њега, да би се тек после тога у оквиру борбених задатака учесници вежбали да доносе правилне закључке о моралу. Да та настава не би прешла у голу апстракцију и да би решења била потпуно убедљива, целокупан рад у почетку наставе требало би базирати на стварним борбеним ситуацијама узетим из историје ратова. После прораде неколико таквих задатака, у циљу навикавања учесника на потпуно реалну процену моралног елемента, могло би се прећи на давање унапред припремљених задатака. Самим постављањем тих задатака требало би онемогућити решаваоцима да без дубље анализе морала олако дођу до правилног решења. То значи да би и при овоме требало тражити образложење сваког поступка и закључка, и то не само са чисто научно-теориског гледишта него и са гледишта праксе. Низ разних, наоко ситних података, који могу утицати на морално стање, треба тако вешто уносити у задатке или у супозиције да решаваоци објективном анализом могу доћи до правилног и пресудног закључка о моралу у том случају. Тако, на пример, могу се дати подаци о томе: да ли у противничким јединицама има нашега живља, да ли су непријатељски војници навикли на велика одрицања, да ли ратују у коалицији, да ли противник даје своме људству алкохол или неке дроге, да ли је у његовим јединицама било побуна, верују ли војници да су њихови официри дорасли својим дужностима, и т.сл.

При процени морала треба имати у виду и то како војници гледају на стање у својој земљи — да ли је растрзана унутрашњим политичким размирицама, нетрпељивошћу и шовинизмом — и да ли су задојени неком идејом (макар и тако реакционарном као што је био фашизам), јер... „Борбена вредност немачких сувоземних трупа била је врло различита. На прво место долазе СС-тенковске и падобранске јединице... Њихов морал, ојачан слепим поверењем у коначну победу нациста, био је изванредно добар...“⁵⁾. Исто тако, не треба заборавити религију и њен утицај. Узмимо, на пример, фанатизам мухамеданаца и њихово веровање у ксмет, које се понегде и сада одржава и које доводи људе у такво стање индолентности према смрти да то може бити одлучујуће за исход боја; или појаву славења верских празника на фронтима 1914—1918, па и у Другом светском рату или, пак, предузимање напада „да би се постигла божићна морална „победа“ за потрошњу цивилног становништва...“, или обећање „да ће Ахен бити поново заузет као божићни поклон

⁵⁾ Ајзенхауер, „Од инвазије до победе“, „Војна библиотека“, ВИЗ „Војно дело“, стр. 72.

Фиреру“.⁶⁾ Исто тако је важно размотрити темпераменат непријатеља, његову наклоност према неком виду борбе, какав је његов став према моралу уопште и шта је по његовом мишљењу најважније. „Човек не бежи зато што се бори за неправедну ствар, не напада зато што је његова ствар праведна, он бежи зато што је слабији, а побеђује зато што је јачи или зато што су му његови вођи усадили осећање да је јачи.“⁷⁾ Зар се из оваквог закључка не види много?

За процену морала не треба се ограничавати само на податке који непосредно и једино говоре о моралу, јер и остали подаци и елементи, који на први поглед немају везе са моралом, могу корисно послужити за доношење што објективнијег закључка о стварном стању морала на једној и другој страни. Тако, на пример, треба узимати у обзир и земљиште и време, и то не само њихов физички утицај — на замор, на брзину борбених радњи, итд. него и на психу човека који је дошао у средину, у којој никада раније није био као и на то каква ће осећања код њега проузроковати то ново земљиште. Али, чак и онда када се ове околности узимају у обзир, не треба заборавити ни искуства из прошлости. Тако, на пример, наши Војвођани су се одлично борили и на босанско-херцеговачком подручју против тамошњих усташа и четника, као и немачких и италијанских планинских јединица. Суворов је постигао велики успех на Алпима, а Немци су се далеко боље снашли у пустињи од Италијана. Зар у борби око реке неће видну улогу имати однос људства према води. Сетимо се само бугарског прелаза Дунава код Свиштова 1916 године.⁸⁾

Приликом упоређивања наоружања не треба гледати само бројни однос и његову употребљивост зависно од земљишта и времена, већ и квалитет (немачки тенкови су били бољи од америчких), као и то да ли је оружје, којим се дотле побеђивало, ма из ког разлога изгубило своје предности (на пример гледање Немаца на тенкове и „штуке“), без обзира да ли је противник, уопште узев, јачи у наоружању. Сама бројна надмоћност у оружју још не значи много ако непријатељ није довољно овладао њиме, ако непознавање оружја или његов слаб квалитет доводе до честих несрећа, или, најзад, ако њиме рукује људство које му није дорасло.

Слично томе, не може се донети правилан закључак о снази противника само на основу његовог бројног стања. Наши руководиоци су у току Народоослободилачког рата приликом процене бројног стања Италијана и Немаца увек узимали у обзир разлике њихових моралних квалитета. Због тога је природно што су скоро редовно вршени напади на далеко јаче формације Италијана (и то без великих припрема) и што је поступак при сукобу са Немцима већином био обратан. Међутим, не треба изгубити из вида и то да је требало улагати много напора при нападу на неку италијанску јединицу која

⁶⁾ О. Бредли, „Успомене једног војника“, „Војна библиотека“, ВИЗ „Војно дело“, стр. 625.

⁷⁾ The Human Factor in the Army — CW Valentine.

⁸⁾ Роцков — Смоле, „Форсирање великих река“ форсирање Дунава код Свиштова новембра 1916 године, „Мала војна библиотека“ ВИЗ „Војно дело“.

се добро укопала и фортификациски уредила свој положај. Штавише, генерал Патон, види осетну разлику између јединица из Јужне и Северне Италије: „... Италијанске јединице, од којих је већина била из Северне Италије бориле су се очајнички.“⁹⁾

Било би корисно да се приликом теорне обраде моралног стања, као и у конкретним задацима, учесницима дају и такви подаци из којих се види да је морал његових јединица, из било којих разлога, опао или да је слабији од противниковог, са циљем да се погодним мерама поврати или да, с обзиром на постојеће задатке, постане још јачи и бољи. Такве појаве нису ретке у рату. Зато се права улога и величина команданта састоје баш у томе да спречи незгодне појаве или да их што пре отклони ако до њих дође. За ту сврху му стоје на расположењу разна тактичка, техничка, организациска и пропагандна средства. Које ће од њих употребити, зависи од његове умешности и правилног сагледавања узрока. Под тактичким средствима се најчешће подразумева предузимање низа противнапада са ограниченим циљем, мада не би требало презати ни од напада оперативног значаја. Тако су, и једна и друга страна, на Западном фронту у Првом светском рату за време „затишја“ предузимале веће или мање нападе да би одржале морал својих јединица које је рововски рат исцрпљавао и доводио до учмалости. Познати су, например, француски напади „са ограниченим циљем“ (јули-децембар 1917), када су искоришћавана не само тактичка него и техничка средства (масовна артиљерија са практично неограниченом количином муниције) „да се војницима врати самопоуздање...“¹⁰⁾

Наш Врховни командант је у току читавог Народноослободилачког рата стално тежио да наше јединице претежно нападно дејствују, јер је, поред осталог, добро знао да је напад одлично средство за очување и подизање морала. У том погледу и сами команданти могу много учинити, „јер операција се не припрема само материјално, већ се припрема још, и нарочито, морално.“¹¹⁾ Они ће чврстим додиром са својим потчињеним и личним примером изазвати њихову жељу за борбом и створити код њих уверење у победу. Најбољи пример за то показале су наше старешине у Народноослободилачком рату. Команданти могу поправити морал или га још више подићи не само личним примером и додиром него и заповестима и прокламацијама, у којима ће, не кријући тешкоће, указивати на изглед за успех. У овом погледу поучна је сцена из енглеског филма „Њима припада слава“ (Ваздушни десант код Арнхајма), када један командант, издајући заповест већ десеткованој јединици, после изношења уобичајених података, упућује следеће речи: „... то је непријатељ кога смо тукли и истерали из Африке...“ Међутим, као поучнији

⁹⁾ Патон — Рат каквог сам ја видео — стр. 85 „Војна библиотека“ ВИЗ „Војно дело“.

¹⁰⁾ Ер, „Артиљерија некада, сад и убудуће“, „Војна библиотека“, ВИЗ „Војно дело“, стр. 116.

¹¹⁾ Лика, „Еволуција тактичких идеја“, стр. 135.

и далеко снажнији пример може послужити заповест мајора Гавриловића, команданта једног батаљона Одбране Београда, који је 1915 године приликом одбране Београда у својој заповести, између осталог, рекао: „Војници!... Јунаци!... Врховна команда избрисала је наш пук из свога бројног стања, наш пук је жртвован за част Београда и Отаџбине... Ви немате више да се бринете за животе ваше који више не постоје... Зато напред у славу!... Живео Београд!...“ Морал наших јединица дизао се и ојачавао и кроз многе говоре и директиве наших руководиоца у току Ослободилачког рата, у којима се указивало на тежину и озбиљност догађаја. Тако је, на пример, наш Врховни командант у свом говору¹²⁾ на дан оснивања Четврте црногорске бригаде, између осталог, рекао: „Ми смо се, силом прилика, нашли овдје из разних крајева Југославије. Одавде ћемо поћи онамо куда буде наредио Врховни штаб — да уништавамо непријатеља и ослободимо народ. Наша борба биће тешка. Ми ћемо често бити без хране, често и без муниције, али, ми не смемо падати духом... Наш непријатељ је тако страшан, да нема услова ни прилика под којима не бисмо морали да се најжешће боримо против њега“.

¹²⁾ „Стварање и развој Југословенске армије“ — Јосип Броз Тито, стр. 157, 158.